

Міграційні процеси у цивілізаційному вимірі

У статті розглядається специфіка міграційних процесів у цивілізаційному вимірі та крізь призму прав людини.

Ключові слова: міграція, глобалізація, етнічність, цивілізаційний вимір.

The paper considers the specificity of migration's processes in civilization dimension and from the point of view of human rights.

Keywords: migration, globalization, ethnicity, civilizational dimension.

Переміщення певних народів, а тим більше, окремих людей у різні періоди історії відбувається з більшою або меншою мірою інтенсивності з того часу, коли з'явилось людство. Всі народи колись звідкись прийшли, – зауважував відомий російський етнолог Л. Гумільов [4, с. 520]. Найдавніші міграції – це стихійне розселення давніх племен по Земній кулі у пошуках нових земель, придатних для проживання, починаючи з льодовикового періоду і пізніше, упродовж багатьох тисячоліть. Проте, пізніші переселення людей мали дещо інший характер. Збройні зіткнення скотарських племен призводили до масових пересувань, руйнування старих та формування нових держав, нових народів [1, с. 456]. Масштабні переселення народів, що охопили всі країни Європи, розпочалися на межі античності та середньовіччя і отримали пізніше умовну назву «Велике переселення народів».

Сьогодні масові міграції, подібні давнім, не відбуваються. Проте сучасна глобалізація може внести суттєві корективи у цей процес. Уже сьогодні «... за оцінками ООН міжнародними мігрантами, тобто особами, які проживають не у тих країнах, де вони народилися, є понад 200 млн. землян, або більше 3% населення планети» [6, с. 450]. Отже, глобалізаційні процеси породжують стрімкі зміни в політичних та економічних системах, сприяють різкому зростанню міжнародних міграційних потоків, які об'єктивно призводять до цивілізаційних змін та створюють принципово нову міграційну ситуацію у світі.

Останнім часом під впливом глобалізаційних факторів відбувся свого роду «де-територіальний» зсув, за якого найважливішого значення набуває не простір конкретного сталого місця, а простір рухливий. Все більше людей живе за принципом діаспори. «Словом, людина, яка мігрує, може ототожнюватися з особистістю, що шукає в інших соціокультурних і суспільних ситуаціях та обставинах, позначених політичною самобутністю, сприятливі умови, які вона може вважати перспективними для себе та для своєї родини, близьких або знайомих» [5, с. 18]. Нині міграційні процеси охопили всі континенти і викликали загострення багатьох життєвих проблем, від розв'язання яких залежить майбутнє не тільки окремих країн, але й людства у цілому. Тому дослідження міграційних процесів у соціогуманітаристиці об'єктивно висунулося на передній план.

Методологічною основою їх дослідження є загальноновизнані принципи, що зафіксовані у міжнародних політико-правових документах: Загальній Декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1966 р.), Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) та деяких інших, у яких йдеться про те, що міграція є природним та

невід'ємним правом людини, її права на вільний вибір місця перебування, переміщення, облаштування та працевлаштування. Ці універсальні норми міграційного права є складовою міжнародного правопорядку, тому будь-яке відхилення від них розглядається як спроба його порушити, тобто порушити права і свободи людини. І кожна людина може скористатися цим правом як в інтересах свого економічного, соціального, політичного і духовного розвитку, так і всупереч цьому.

Як зарубіжні, так і вітчизняні вчені при аналізі міграційних процесів використовують переважно міжнародні, європейські або національні виміри, роблячи при цьому свої висновки щодо їхнього впливу на соціальні наслідки як для міжнародного та європейського співтовариства, так і для кожної окремо взятої країни та її громадян. Оскільки міграційні відносини «... у національному вимірі та міжнародному аспекті завжди були, є і будуть актуальними саме в політичній та соціальній ретроспективі, то... саме вони всеохоплююче позначаються на духовності, виробництві, культурі і навіть світогляді» [5, с. 10].

У цілому, поділяючи та підтримуючи методологію та виміри, що застосовуються вченими, все ж уявляється, що доцільно було б при дослідженні міграційних процесів використовувати цивілізаційний вимір, який розглядається як один із перспективних напрямків у сучасній соціогуманітаристиці, у тому числі й у українознавстві. На наш погляд, саме цивілізаційний вимір міграційних процесів дає можливість правильніше визначити їхні наслідки для перспектив суспільного розвитку. Саме цим і зумовлена актуальність звернення до вивчення міграційних процесів у цивілізаційному вимірі. А це, зрештою, дасть можливість відповісти на питання: яких наслідків слід очікувати людству від сучасних широкомасштабних, за своєю суттю глобальних, міграційних процесів з цивілізаційної точки зору?

Який же зміст вкладається у поняття: «міграційні процеси» та «цивілізаційний вимір»? Поняття «міграційні процеси» автором використовується, власне, у загальноприйнятому вживанні як «... соціальну мобільність та соціальні переміщення (людей – М. О.) в усіх їх багатоваріантних (комбінованих) виявах, спрощених та ускладнених соціообставинами і соціоситуаціями» [5, с. 7]. Поняття ж «цивілізаційний вимір», яке, на думку автора, є не тільки найприйнятнішим у контексті визначення місця та ролі міграційних процесів, але об'ємніше і разом з тим рельєфніше окреслює цивілізаційну перспективу розвитку людства. Термін «вимір» у цьому контексті вживається як найзагальніша величина у розвитку людини в планетарному суспільстві.

Термін «цивілізація» розглядається нами як сукупність ознак суспільного, політичного і духовного розвитку, що засвідчують вищий ступінь розвитку людського суспільства від післяпервісного свого стану, який має «... часово-про-

сторову локалізацію, власні базові духовно-культурні цінності та відносно сталі довготривалі соціально-економічні, суспільно-політичні та релігійно-культурні структури» [6, с. 770].

Відомий американський цивіліолог А. Тойнбі, застосувавши часово-просторову диференціацію, виділяє сім цивілізацій: японську, китайську, індійську, ісламську, латиноамериканську, західноєвропейську та східноєвропейську. Для кожної із цих цивілізацій притаманні свої міграційні особливості. Економічно розвинуті та найбагатші країни, зокрема ті, що відносяться до західноєвропейської цивілізації зі своєю філією в Північній Америці мають більше можливостей для регулювання імміграційних потоків. Проте і тут, як засвідчує досвід, виникають труднощі у такому регулюванні, що пов'язані, з одного боку, зі зменшенням народжуваності у країнах Західної Європи, а, з іншого, масовою до них еміграцією з африканських, східноєвропейських, азійських та близькосхідних країн.

Прикро констатувати, але цей дисбаланс підтримується також і тим, що країни Західної Європи і досі не спромоглися випрацювати такий цивілізаційний вимір або найприйнятніший метод, за допомогою якого «... люди різних рас, різних релігій та культурних традицій змогли б справді повноцінно інтегруватися у західні суспільства, в європейський цивілізаційний простір. А не як є тепер, коли вони або творять свої гетто, або мусять тотально асимілюватися... Прибуваючи до європейських країн, вони повністю консервують свою ментальність, традиції, культуру, вірування. Тим самим цивілізаційний простір багатьох європейських країн стає дезінтегрованим» [3, с. 9].

В останні роки особливо помітно на дезінтеграційний простір Західної Європи, її соціальну стабільність впливає велика кількість іммігрантів з мусульманських країн. Умовно урівноваженими є міграційні процеси у цивілізаціях, до яких відносяться середньорозвинуті країни, де імміграційні та еміграційні потоки збалансовані. Дещо іншу міграційну картину можна спостерігати у цивілізаціях, до яких належать слаборозвинені країни, котрі орієнтовані на видобувні галузі та монокультурне малопродуктивне сільське господарство, міграційні потоки, у яких зовсім або недостатньо регулюються.

Тому міграційні процеси неоднаково позначаються на розвитку кожної окремо взятої країни. Окремі країни потерпають від величезної кількості іммігрантів, які «... намагаються поліпшити рівень свого життя за рахунок країни-реципієнта, а деякі, навпаки, – втрачають трудові ресурси, інтелектуальний потенціал та потрапляють у «демографічну яму». Ці зміни оцінюються експертами неоднозначно, а іноді й прямо протилежно: від оцінки міграції як фактора, що сприяє економічному зростанню, до визнання міграції фактором, що веде до зростання безробіття серед місцевого населення та надто навантажує соціальну сферу» [7, с. 1].

Подібний висновок щодо місця і ролі міграційних проявів у суспільному житті можна одержати і при застосуванні цивілізаційного виміру. Проте останній, на наш погляд, все ж релевантніше демонструє наслідки міграційних процесів, а відтак надає більше можливостей не тільки по оцінці перспектив цивілізованості суспільств, але й уможливорює дослідження інтеграційних процесів (зближення, злиття), у які включені сьогодні наявні цивілізації (за А. Тойнбі) на шляху створення цивілізації планетарного масштабу.

При цьому слід зауважити, що і в умовах глобалізації два напрями дослідження міграційних процесів – дезінтеграція (етнічна дисперсія) та інтеграція (консолідація етнічностей) залишаються актуальними. В авторському баченні етнічна дезінтеграція (дисперсія) розглядається як процес, коли від певної етнічної спільноти відокремлюється відносно невелика група, яка мігрує в іншу країну. Глобалізація ж спонукає етнічні спільноти (групи) до ще більшої їх

інтеграції, а це призводить до створення принципово нової міграційної ситуації у світі.

У ряді західних країн стало помітним раніше не бачене невдоволення громадян імміграційною, за своєю суттю мультикультурною політикою своїх урядів. Окремі верстви настійливо пропонують урядам своїх країн зупинити іммігрантів, або віднайти такі засоби, щоб заохотити іммігрантів повернутися до своїх країн. У свою чергу, становище іммігрантів країн Західної Європи нерідко примушує до відмови від своєї етнічності, а це може призвести до їх асиміляції. У цьому контексті слід погодитися з рецептом збереження своєї національної ідентичності, відомого литовського дисидента та філософа, професора славістики Єльського університету Томаса Венцлова, який сказав: «Просто слід триматися свого коріння, не забувати власної мови і, звичайно, знати універсальну – англійську, вона в будь-якій країні достатня. Тепер еміграція не означає розриву з батьківщиною» [2, с. 24]. Виявляється, що саме такий підхід може бути одним із вимірів цивілізованості сучасної людини-іммігранта, у якому етнічність порівнюється з релігією, політичними поглядами чи інтересами.

Проте врахування цього виміру в міграційній практиці сьогодні, як свідчить досвід, є досить складним завданням. Оскільки розвиток суспільств, з яких мігранти виїжджають і до яких прибувають, – неоднаковий. Натомість, додержання урядами західних країн демократичних стандартів стосовно іммігрантів є обов'язковим. Це поставило поліетнічні суспільства у західних країнах перед випробуванням їх цивілізованості. За таких умов Рада Європи рекомендувала при розв'язанні проблеми мігрантів додержуватися таких цивілізованих підходів, які б дозволяли «емігрантським общинам та етнічним групам об'єднатися, жити та функціонувати відповідно до того, як вони самі того побажають, у межах згідно з законом» [5, с. 325].

Отже, Рада Європи рекомендує країнам-учасникам цієї впливової організації додержуватися демократичних засад стосовно мігрантів, унеможливаючи тим самим так звані внутрішні цивілізаційні «розколи». Складність переборення таких «розколів» цілком справедливо пов'язується із самою природою людини, яка шукає і знаходить різні орієнтири та моделі мирного співжиття у суспільстві. Будь-яке застосування недемократичних, тим більше насильницьких методів для переборення внутрішніх «розколів» у суспільстві – безперспективне, тобто таке, що у принципі не розв'язує саму проблему.

Тому найприйнятнішим методом їх розв'язання слід вважати гармонізацію відношень між різними групами населення, які, хоч і додержуються неоднакових цивілізаційних цінностей, проте мають однакові права, а, відтак, їхній вибір повинен визнаватися. Звісно ж, що межі толерантності, компромісів, корінних принципів та уявлень не є безмежними. Зокрема, кожен мігрант повинен додержуватися законів країни перебування, не вести себе агресивно і т. ін., тобто йому слід розуміти, що можна робити, а що не можна робити у цій країні. У цьому контексті цивілізованість країни, стійкість її імунітету від «розколу» вимірюються політико-правовим, економічним, соціальним та духовним забезпеченням мігрантів, яке по-своєї суті не відрізняється від решти населення країни.

Отже, вивчення міграційних потоків у цивілізаційному вимірі дозволяє поглянути на міграцію, як на природний процес крізь призму реалізації права людини на свободу вибору, місця перебування та проживання, актуалізуючи тим самим дослідження таких понять, як «щастя», «патріотизм», «космополітизм», «інтернаціоналізм» та ін., котрі сьогодні наповнені новим змістом і також потребують свого теоретичного обґрунтування.

1. Большая советская энциклопедия. – М.: Гос. науч. изд-во «Большая советская энциклопедия», 1955. – Т. 32. – 648 с.
 2. Венцелова Т. Не загубитись у глобальному світі / Томас Венцелова // Український тиждень. – 2011. – № 22 (187). – 3–9 червня. – 66 с.
 3. Гаврилишин Б. Діагноз стану світу. Інтерв'ю про власну самоідентифікацію, глобальні тенденції та ключові проблеми цивілізаційного розвитку, місце України в сучасному світі / Богдан Гаврилишин // Українське слово. – 2012. – 19–25 вересня. – 14 с.
 4. Гумилев Л. Етногенез и биосфера Земли / Л. Гумилев. – М.:

АСТ Москва, 2007. – 560 с.
 5. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / упоряд. Ю. І. Римаренко / за ред. Ю. І. Римаренка. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.
 6. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
 7. Цимбал Т. В. Феномен еміграції: досвід філософської рефлексії. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. – К., 2012. – 36 с.

УДК 314.7(045)

Григорій Селешук

Сучасні методологічні підходи до аналізу міграційних процесів

У статті розглядаються сучасні методологічні підходи до вивчення міграційних процесів. Зокрема, аналізуються соціально-економічні практики в середовищах українських трудових мігрантів, особливості функціонування соціальних мереж, специфіка соціокультурних настанов мігрантів, основні типи їх соціокультурних орієнтацій. Пропонуються рекомендації для органів місцевого самоврядування та державного управління у сфері міграції.

Ключові слова: сучасні методологічні підходи, міграційні процеси, новітня діаспора, трудові мігранти, Україна.

This article reviews the actual methodological approaches to the study of migrations. In particular, the socio-economic practices of the groups of Ukrainian labor migrants are analyzed, especially the functioning of social networks, the specificity of socio-cultural aims of migrants, the main types of their cultural orientations. Recommendations for local government and public administration in the field of migration are proposed.

Keywords: Actual Methodological Approaches, Migration Processes, Newest Ukrainian Diaspora, Labor migrants, Ukraine.

Останні два десятиліття спостерігається інтенсифікація міграційних процесів. Попри затрачені зусилля на подолання викликів міграції, можемо відзначити неефективність державно-правових механізмів управління міграційними потоками. На це вказує зростання суспільної напруги на ґрунті міграції, численні порушення фундаментальних прав людини, зростання кількості мігрантів із неврегульованим статусом, поширення торгівлі людьми з метою сексуальної та трудової експлуатації, існування розгалуженої мережі організованої злочинності у сфері міграції, поширення практики нелегального перетину кордону.

Сучасна міграція вже давно «переросла» рівень індивідуальних транскордонних переміщень, які описуються теорією «pull & push» факторів. Чи не тому усі правові механізми регулювання міграційних потоків у рамках цієї теорії виявилися малоефективними. Явище сучасної міграції вже давно носить системний характер, одною із ключових характеристик якого є відтворюваність та самопідтримка.

Думка про те, що кожен факт міграції веде до наступних міграцій далеко не нова [9]. Справді, коли мігранти-піонери змогли «прокласти перші стежечки» у новій країні, наступникам значно легше знайти транспорт для переїзду, можливості для працевлаштування, місце для проживання і т. п. [11]. У середині 60-х рр. минулого століття ці процеси були ілюстровані в основних положеннях теорії «ланцюгової міграції», яка спиралася на дослідження італійської міграції до США кін. XIX – поч. XX ст. [10]. У рамках цієї теорії сформувалася ідея первинності соціальних зв'язків між мігрантами, яка згодом була розвинута в ідею мігрантських соціальних мереж, що визначаються як набір соціальних контактів групи, які здійснюються через особисті відносини, включаючи спорідненість, дружбу і громадські зв'язки, а також економічні відносини [12]. З точки зору міграції, соціальні мережі можуть бути визначені як відносини, що зв'язують мігрантів або повертанців та родичів, друзів, сусідів або знайомих. Фактично це первинний рівень самоорганізації громад мігрантів.

П'єр Бурдьє розглядав соціальний капітал як «сукупність реальних чи потенційних ресурсів, пов'язаних із приналежністю до міцної мережі» [7]. Бурдьє стверджував, що користь, яка випливає із членства в групі, свідомо чи несвідомо спи-

рається на солідарність. Соціальний капітал він класифікував як «капітал», бо це ресурс, який може бути перетворено в інші форми культурного, людського і економічного капіталу. З кінця 1980-х років ця концепція застосовувалася Дугласом Мессі та його колегами для вивчення мереж мігрантів у Мексиці та США. Існування мережі мігрантів знижує прямі витрати на транскордонний переїзд, зусилля на пошук інформації, а також вартість міграції у психологічному плані. Мережі мігрантів можна трактувати як специфічну локальну форму соціального капіталу, за допомогою якого учасники мереж можуть отримати доступ до ресурсів у іншому місці.

У такому випадку міграцію можна розглядати як певний дифузійний процес, який веде до розширення мереж, оскільки витрати на переміщення зменшуються, а значить і вірогідність міграції зростає. Ці тенденції підживлюють одна одну, і з плином часу міграції поширюються назовні, щоб охопити ширші верстви суспільства. Як тільки число мережевих зв'язків сягає критичного рівня, міграція стає самовідтворюваною, тому що міграція сама по собі створює соціальну структуру, щоб її підтримувати. Емігранти-піонери за кордоном виконують функцію «плацдарму» [6], що знижують ризики і вартість міграції послідовників. Таким чином, формування спільнот мігрантів у кожному конкретному пункті призначення збільшує ймовірність подальшої міграції в цей пункт.

Кожний наступний акт транскордонного переміщення змінює соціально-економічний контекст, в якому здійснюються наступні міграційні переміщення. Відбувається поступове накопичення таких змін, що зазвичай ведуть до зростання ймовірності подальших міграцій. Такими є основоположні тези теорії кумулятивної обумовленості, поняття якої ввів у науковий обіг Г. Мирдрал, а Д. Мессі розвинув у 90-х роках минулого століття. Найяскравіше її ілюструє поняття стигматизації, коли в країні перебування мігрантів на певні види робіт чи послуг приклеюються ярлики «імігрантських» і формуються такі умови праці та оплати, що місцеве населення зазвичай відмовляється їх виконувати.

Розвиток міграційних мереж та акумуляція обумовленостей, спрямованих на самопідтримку міграційних процесів, призводить до того, що сама міграція стає все більш незалежною від першопричин. Формується певний спільний